

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2024

2

Vilnius 2024

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2024

2

Vilnius 2024

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

2

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2024

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Baltosgės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Dariusz STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities.
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Litanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2024
© Straipsnių autoriai, 2024

Turinys

Straipsniai

B. M a n y š. Being a Mother of Two Sons. Duchess Franciszka Urszula Wiśniowiecka-Radziwiłłowa's Relationship with Her Twin Sons in the Light of Her Correspondence	7
Būti dviejų sūnų mama. Kunigaikštienės Pranciškos Uršulės iš Višnioveckių Radvilienės santykiai su sūnumis dvyniais pagal jos korespondenciją. Santrauka	39
V. P u g a č i a u s k a s. Vilniaus vaito suolininkų teismas 1795–1814 m.	41
The Benchers' Court of the Vogt of Vilnius, 1795–1814. Summary	56
V. Ž a l t a u s k a i t ě. Apie konfliktus dėl škaplierių, seseris Žilytės ir kitokią pasauliečių struktūrų Bažnyčioje raišką po 1863–1864 m. sukilimo Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose	59
On the Conflicts over the Scapulars, about the Žilytė Sisters, and Other Expression of Lay Structures in the Church in the Dioceses of Vilnius and Samogitia (Telšiai) after the Uprising of 1863–1864. Summary	75
T. B a i r a š a u s k a i t ě. Pobaudžiavinio kaimo savivaldos iššūkiai, patirtys ir galių demonstravimas. XIX a. 7 dešimtmetis – XX a. pradžia	77
Challenges, Experiences, and Empowerment in the Self-Government of the Post-Serfdom Village. The 1860s – the Early Twentieth Century. Summary.....	111
T. K r u t u l y s. Istorikai Lietuvos radijuje tarpukariu: tarp lūkesčių ir skurdžių rezultatų	113
Historians in the Interwar Lithuanian Radio: Between Expectations and Poor Results. Summary	134
J. S k i r i u s. JAV lietuvių politinės veiklos vienybės atkūrimas 1947–1948 metais: tautininkų apsisprendimas sugrįžti į Amerikos Lietuvių Tarybą	137
Restoration of Unity in the Political Activity of American Lithuanians in 1947–1948: The Nationalists' Resolve to Return to the American Lithuanian Council. Summary	156

Publikacija

- V. Stravinskienė. Iš visuotinių gyventojų surašymų istorijos: Vilniaus miesto atvejis 159

Recenzijos, anotacijos

- M. Šapoka. Rec.: Jan Jerzy Sowa. Wojskowa Temida. Dyscyplina i sądownictwo wojskowe w Koronie w dobie wojen tureckich w drugiej połowie XVII wieku. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2021. 382 s. ISBN 978-8374-316-76-7 179
- J. Sarcevičienė. Rec.: Angelika Blinda. Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna. Życie prywatne i działalność publiczna. Kraków: Księgarnia akademicka, 2023. 377 p. ISBN 978-83-8138-819-1 183
- V. Davoliūtė. Rec.: J. Stončius. Neapykantos ribos: antisemitizmas Lietuvoje 1944–1990 metais. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2022. 509 p. ISBN 978-6094-811-58-6 193
- V. Stravinskienė. Rec.: Krzysztof Buchowski. Historia polityczna Litwy 1987–2004: od sowieckiej republiki związkowej do integracji ze światem Zachodu. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2023. 472 s. ISBN 978-8374-317-67-2 197

Justas Stončius. **Neapykantos ribos: antisemitizmas Lietuvoje 1944–1990 metais.** Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2022. 509 p. ISBN 978-6094-811-58-6

Paskutinįjį dešimtmetį vis ryškesnis naujos žydų istorijos ir atminties tyrėjų kartos Lietuvoje indėlis. Lietuvos ir užsienio universitetuose disertacijas neseniai apsigynę jauni mokslininkai vieną po kito publikuoja vertingus tyrimus tokiomis žydų istorijos ir atminties Lietuvoje temomis, kurios iki šiol buvo menkai tyrinėtos ar net visai netyrinėtos¹.

Ypatingą vietą tarp jų užima Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto absolventai, ugdyti tokių ekspertų kaip Vygantas Vareikis ir Hektoras Vitkus. Būtent Klaipėdos universitete neseniai publikuota kolektyvinė monografija „16-osios lietuviškosios šaulių divizijos kariai žydai“ (Zigmas Vitkus, Hektoras Vitkus, Justas Stončius; Klaipėdos universiteto leidykla, 2021). Pagal Klaipėdos universitete Zigmo Vitkaus apgintą disertaciją parengta puiki monografija „Atminties miškas. Paneriai istorijoje, kultūroje ir politikoje“ (Lapas, 2022), šiuo metu verčiama į anglų kalbą publikacijai prestižinėje *Cornell University Press* leidykloje.

Justo Stončiaus monografija „Neapykantos ribos: antisemitizmas Lietuvoje 1944–1990 metais“ – dar vienas vertingas Klaipėdos universiteto istorikų mokyklos vaisius. Šioje pagal 2018 m. apgintą disertaciją parengtoje monografijoje J. Stončius analizuoja Lietuvoje beveik netyrinėtą reiškinį – antisemitizmą Lietuvoje sovietmečiu.

Tyrime remiamasi įvairiais šaltiniais: archyviniais dokumentais, memuarais, pokalbiais su amžininkais, literatūros kūrinių, lietuviška ir vakarietiška istoriografija.

J. Stončius neapsiriboja vien sudėtingo antisemitizmo reiškinio aptarimu ir analize. Jis gilinasi į svarbiausius „žydų klausimo“ bei lietuvių ir žydų santykių Lietuvoje po Antrąjo pasaulinio karo aspektus.

¹ G. Malinauskaitė, *Mediated Memories: Narratives and Iconographies of the Holocaust in Lithuania*, Marburg, 2019; *Making Justice Visible. War Crimes Trials, Media and Memory after the Second World War*, ed. R. Leiserowitz, G. Malinauskaitė, H. Vitkus, Osnabrück, 2022; G. Malinauskaitė, *The Holocaust and Soviet War Crimes Trials in the Cold War Context: The 1964 Klaipėda War Crimes Trial*, Routledge, 2024.

Į tris dalis suskirstytoje monografijoje pirmiausia aptariamos garsios stalinmečio (1944–1953) antisemitinės kampanijos – kovos su „kosmopolitais“ ir „gydytojais kenkėjais“ Lietuvoje. Antroje dalyje detaliai gilinamasi į „žydų klausimą“ Sovietų Sąjungoje ir Lietuvoje postalininiu periodu. Ši dalis ypač vertinga dėl atidaus žvilgsnio į lietuviškosios partinės nomenklatūros (Antano Sniečkaus, Justo Paleckio, Liongino Šepečio) ir vietos kultūros elitų (Juozo Baltušio, Eduardo Mieželaičio ir kt.) požiūrį į „žydų klausimą“, jų asmeninius santykius su žydų kilmės kūrėjais ir funkcionieriais. Atidus žvilgsnis į privačias ir viešas laikysenas, pavyzdžiui, J. Baltušio atveju, leidžia aiškiai suvokti, kaip puikiai sovietinė ideologija derėjo su giliai įsišaknijusiu buitiniu antisemitizmu. Apskritai J. Stončiaus pateiktas sovietmečio nomenklatūros, kultūros elitų laikysenos „žydų klausimu“ aptarimas vaisingai papildė anksčiau publikuotus šio periodo elitų tyrimus (Vytauto Tininio, Viliaus Ivanausko, Mariaus Ėmužio ir kt.)².

Vertingi ir monografijos skyriai apie latentinį antisemitizmą postalininiu periodu, aptariant institucinę ir propagandinę kovą su vadinamaisiais „valiutos spekuliantais“ bei kitas viešas antižydiškas, antisionistines kampanijas. Analizuodamas įvairius atviro ir latentinio antisemitizmo pavyzdžius, autorius pabrėžia svarbų aspektą: Sovietų Lietuvoje antižydiška propaganda buvo „nuosaikesnė“; žydų kultūrinės, tapatybinės raiškos laukas – platesnis nei kitose SSRS respublikose. Tai labai svarbi įžvalga, leidžianti geriau suvokti, kodėl, nepaisant įvairių trikdžių ir apribojimų, būtent Sovietų Lietuvoje jau 6 deš. buvo publikuoti nekonvenciniai, sovietinio kanono neatitinkantys Holokausto liudijimai (pvz., Icchoko Mero apsakymai ar kiek vėliau Mašos Rolnikaitės memuarai)³. Tai pastebėjo ir užsienio mokslininkai⁴. Dar atidesnis žvilgsnis į lietuvių ir žydų kūrėjų ryšius postalininiu laikotarpiu galėtų įkvėpti dar vieną vertingą šio periodo tyrimą.

Trečiojoje, paskutinėje, monografijos dalyje autorius tyrinėja Lietuvos žydų reakcijas į antisemitizmą, pasitelkdamas įvairius šios genocidą išgyvenusios grupės laikysenos pavyzdžius. Jos labai skirtingos – nuo pasiryžimo grįžti į „normalų gyvenimą“ ir prisitaikyti prie sovietinės sistemos iki siekio slėpti savo tapatybę bei patirtis, išgyvenamos frustracijos dėl besitęsiančios diskriminacijos, atskirties ir troškimo išvykti. Autorius čia gausiai naudoja amžininkų memuarus, liudijimus, jautriai suteikdamas skaitytojams galimybę išgirsti įvairius amžininkų balsus (pvz., Marko Petuchausko, Jochanano Faino, Jokūbo Josadės ir kt).

²V. Tininis, *Snieckus. 33 metai valdžioje*, Vilnius, 1995; V. Ivanauskas, Lietuvos žydų rašytojų trajektorijos sovietmečiu: tarp pritapimo respublikoje ir dalyvavimo imperijoje, *Colloquia*, nr. 35, 2015, p. 89–108; M. Ėmužis, *Sovietų Lietuvos valdantysis elitas 1944–1974 metais: tarpusavio ryšiai ir jų raiška. Daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas, 2016.

³I. Meras, Pirmasis sniegas, Aulinukai, *Jaunimo gretos*, 1956, nr. 12, p. 11–13; M. Rolnikaitė, *Turiu papasakoti*, Vilnius, 1963.

⁴A. Tippner, Conflicting Memories, Conflicting Stories: Masha Rol'nikaite's Novel and the Soviet Culture of Holocaust Remembrance, *East European Jewish Affairs*, vol. 48, 2018, issue 3, p. 372–390.

Monografija baigiama žydų ir lietuvių santykių aptarimu Sąjūdžio metais, ypač koncentruojantis į suintensyvėjusį „žydo komunisto“ stereotipo plitimą. Šio gajaus stereotipo išpopuliarėjimą J. Stončius sieja su sovietų ir nacių okupacinių patirčių konfliktu, „žydo komunisto“ vaizdiniu lietuviškoje antisovietinėje partizaninėje spaudoje, žydų socialiniu ir kultūriniu matomumu.

J. Stončiaus monografija yra svarbi ne tik akademinėi bendruomenei, bet ir istorijos, atminties institucijų edukatoriams, mokytojams, norintiems geriau suvokti XX a. antrosios pusės Lietuvos istoriją, antisemitizmo reiškinį Lietuvoje ir buvusioje Sovietų Sąjungoje, sovietinės propagandos specifiką ir jos ilgalaikį poveikį visuomenei. Tyrimas reikšmingas bendram mūsų visuomenės švietimui, nes, deja, iki šiol gajus „žydo bolševiko“ stereotipas ir įsitikinimas, kad sovietinė sistema buvo „valdoma žydų“. Aiškiai, sklandžiu stiliumi parašyta monografija įtrauks kiekvieną skaitytoją. Panaudota ir daug įdomios vizualinės medžiagos – archyvuose rastų to meto nuotraukų, karikatūrų iš lietuviškosios ir iš sąjunginės spaudos (pavyzdžiui, satyrinių žurnalų „Šluota“, „Krokodil“ ir kt.). Būtų prasminga, monografijos tekstą pritaikius tarptautinei auditorijai, publikuoti ją užsienio akademinėje leidykloje.

Violeta Davoliūtė
(Lietuvos istorijos institutas)